

İslam Te'lif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı

10-11 Kasım 2016

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Editör:

Prof. Dr. Hidayet AYDAR

İstanbul 2018

Nuh b. Mustafa'nın *ed-Dürrü'l-munazzam*'ı ve Hanefi Menâkıb Literatüründeki Yeri

Yrd. Doç. Dr. Necmeddin GÜNEY
Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
necmguney@gmail.com

Menâkıb eserleri, genellikle belli şahıs veya aileleri tanıtan, bunların üstün vasıflarını ve faziletli davranışlarını ele alan şahıs biyografileridir. İlk olarak hadis kitaplarında sahabeye dair menâkıb bölümleri oluşturulmuştur. Daha sonra ise âlimler, halifeler ve diğer faziletli kimseler için menâkıblar telif edilmeye başlanmıştır. Bazen abartılı övgüler ve mübalağalar içermekle beraber, başka eserlerde rastlanılamayan birçok bilgiye bu eserlerde rastlamak mümkündür.

Fıkıh edebiyatı içinde, mezhep imamları hakkında çok sayıda menâkıb türü eser telif edilmiştir. Hanefi mezhebinin kurucu imamı olan Ebû Hanîfe hakkında da 40 civarında eser vardır. Bunların bir kısmı risale boyutunda iken, diğer bir kısmı orta boy kitap boyutundadır.

Amasyalı Osmanlı âlimi, Nuh b. Mustafa er-Rûmî'nin (1070/1660) *ed-Dürrü'l-münazzam fî menâkıbi'l-imâmi'l-a'zam* isimli risalesi, Ebû Hanîfe hakkında yazılmış menkıbe eserlerinden biridir. Uzunca bir risale boyutundaki bu eser, yedi fasıl ve bir hâtimedden oluşmaktadır. Eserdeki fasıllarda, sırasıyla İmâm Ebû Hanîfe'nin nesebi, kendilerinden rivayette bulunduğu sahabeler, âlimlerin kendisine dair övgüleri, hoca ve öğrencilerinin sayısı, fıkıh ilk tedvin eden kişi oluşu, mezhebinin dayandığı temel prensipler, şahsi dindarlığı ve meziyetleri birer fasıl halinde ele alınmaktadır.

Tebliğimizde, bu eseri ve eserde ortaya konulan bilgileri değerlendirecek, önceki dönemlerde ve Osmanlı döneminde Ebû Hanîfe hakkında yazılmış diğer başlıca menâkıb eserleriyle içerik ve üslup açısından mukayese edeceğiz. Ayrıca aynı müellifin Ebû Hanîfe'ye yapılan haksız ithamlara cevap vermek üzere kaleme aldığı *el-Kelimâtü 'ş-şerife fî tenzîhi Ebî Hanîfe 'ani't-türrehâti 's-sehîfe* isimli eseri ile de zaman zaman bağlantılar kuracağız.

Giriş

İslam kültür geleneğinde iz bırakmış önemli kişilerin tanıtılması ve onların hayatlarından kesitler sunulması ilk dönemlerden itibaren önemsenmiştir. Bu amaçla ilk asırlardan itibaren bu yöndeki bilgiler rivayet edilmiş ve bunlar çeşitli biyografi kitaplarında tedvin edilmiştir. Bu kapsamda ortaya çıkan eserlerden birisi de *menâkıb* türü eserlerdir.

Menâkıb kelimesi, *menkabe* (*menkabe*) kelimesinin çoğuludur ve “övünlü olacak güzel iş ve hareketler” anlamına gelir. Bu kelime, ilk olarak hadis kitaplarında sahâbenin faziletlerini anlatan bölümler için kullanılmaya başlanmış; daha sonra özel olarak velilerin kerametlerinin anlatıldığı eserler bu isimle anılmaya başlanmıştır. Ancak halifeler, belli kabile veya nesepler/soylar, kutsal şehirler ve mezhep imamları için yazılan eserlerde de ‘menâkıb’ kelimesi ‘fazilet’ anlamıyla kullanılmaya devam edilmiştir. Bu bağlamda, fıkıh mezheplerinin imamları hakkında da ‘menâkıbnâme’ türünden eserler yazıldığı görülmektedir.¹

Hanefî mezhebinin kurucu imamı olan Ebû Hanîfe hakkında, henüz hayat-
tayken bile lehte ve aleyhte çok şey söylenmiştir. Hanefî mezhebinin oluşumuyla birlikte, Ebû Hanîfe’nin görüşlerini tenkid eden veya bu itirazlara cevap veren birçok eser kaleme alınmıştır. Aynı süreçte telif edilen çok sayıdaki biyografik esere de bu iki farklı yaklaşım yansımıştır.² Bunun neticesinde, hayatına ve görüşlerine yer veren *tabakât* ve *menâkıb* türü eserlerde, Ebû Hanîfe’yi övme veya yerme hususunda zaman zaman aşırıya gidildiği görülmektedir. Kendisini benimseyen bazı kişiler, onu Hz. Peygamber’in övgüsüne mazhar olan bir kişi olarak görürken; kimi muhalifleri ise onu zararlı bir bid’atçı olarak lanse etmiştir. Bu hususta, lehte veya aleyhteki mezhep taassubunun yanı sıra başka etmenlerin de etkili olduğu söylenebilir.³

Bu derecede zıt görüşler söz konusu olmasa da, en azından övgü konusundaki mübalağa diğer mezhep imamları için de zaman zaman söz konusu olmuştur. Bu sebeple, *tabakât* ve *menâkıb* türü kaynaklarda yer alan olumlu veya olumsuz nitelikteki aşırı bilgilerin ihtiyatla karşılanması uygun olacaktır.

1 Şahin, Hâşim, “Menâkıbnâme”, *DİA*, 29/112.

2 Bu konuda oluşan menâkıb, reddiye ve reddiyelere cevap niteliğindeki zengin literatür için bkz. Bardakoğlu, Ali, “Ebû Hanîfe (Literatür)”, 10/143-145.

3 Uzunpostalcı, Mustafa, “Ebû Hanîfe”, *DİA*, 10/131-132.

Doğrudan Ebû Hanîfe hakkında menâkıb türünde yazılan eser sayısı 40 civarındadır. Bunlardan 30 kadarı günümüze ulaşmış, bunların da yarısı kadarı halen elyazması halinde bulunmaktadır.⁴

Tebliğimizin konusu olan *ed-Dürrü'l-münazzam*'ın telif edildiği XVI. yüzyılda Ebû Hanîfe menâkıbı türünden yazılmış diğer bazı eserler şunlardır:

Şerafüddin Kurtübî'nin (القرنبي) (10. yy.) *Kalâidü 'ukûdi'd-dürer ve'l-'ik-yân*'ı (Bağdat 2001); ez-Zilî'nin (1000/1591) *Menâkıbü Ebî Hanîfe* isimli yazma eseri. Şerafüddin Kurtübî'nin (10. yy.) diğer bir eseri olan *er-Ravzatü'l-'âliyetü'l-münîfe*'si ile Guneymî'nin (1044/1635) *eş-Şezerâtü'l-latîfe*'si ise günümüze ulaşmış ulaşmadığı bilinmeyen kayıp durumundaki menâkıb türü eserlerdir.

Elinizdeki tebliğ, Nuh b. Mustafa er-Rûmî'nin (1070/1660) *ed-Dürrü'l-münazzam fî menâkıbi'l-imâmi'l-a'zam* isimli risalesi özelinde, Ebû Hanîfe hakkındaki menâkıb türü literatüre dair genel bir perspektif sunmayı hedeflemektedir. Bu amaçla, önce müellif Nuh. Mustafa'nın yaşadığı dönem ve ilmi yönü kısaca tanıtılacak, ardından yazdığı eserin içeriği analiz edilerek ortaya konulacak ve bir sonuca ulaşmaya çalışılacaktır.

I. Nuh b. Mustafa'nın (1070/1660) Hayatı ve Eserleri

A. Yaşadığı Dönemin Siyasi ve İlimi Durumu

Nuh b. Mustafa, Osmanlı devletinin “klasik dönem” (1300-1774) olarak ifade edilen en güçlü yıllarında yaşamış âlimlerdendir. Hayatının değişik dönemlerinde ikamet ettiği Anadolu ve Mısır toprakları bu dönemde Osmanlı hâkimiyeti altındadır. Bu asırlar, Osmanlı ilim zihniyetinin, kendisinden önceki İslâm medeniyetinin bütün renklerini birlikte ihtiva ettiği, ancak zaman zaman farklı ilmi görüşlerin öne çıktığı bir dönemdir.

Siyasi tarih açısından bakıldığında, bu dönemde Osmanlı'nın yükselişi Kanûnî Sultan Süleyman devrinde zirveye ulaşmış, Kanûnî'nin 1566'daki vefatından sonra da bir süre daha devam etmiştir. Nuh b. Mustafa'nın yaşadığı yıllar, Kanûnî'nin ardından yükselişin bir müddet daha devam ettiği dönemdir. Nuh b. Mustafa'nın vefatından sonraki yıllarda ise, 2. Viyana kuşatması (1683) başarısızlıkla sonuçlanacak ve art arda olumsuz sonuçlar alınmaya başlanacaktır. 1699 tarihli Karlofça Antlaşması ise, Osmanlıların 1526'dan itibaren genişlettikleri sınır bölgelerinin kaybedilmesi ile neticelenecektir.⁵

4 Bu nitelikteki eserlerin genel listesi için bkz. Kâtip Çelebi, *Kesfu'z-zumûn*, 2/1838-1840; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, 1/440, 2/406, 2/560.

5 Emecen, Feridun, “Osmanlılar (Siyasi Tarih: Klasik Dönem)”, *DİA*, 33/495.

Nuh b. Mustafa'nın yaşadığı dönemde, çoğu Osmanlı topraklarında olmak üzere, İslam coğrafyasında çok sayıda tanınmış Hanefi fakih yetişmiştir. Hanefi mezhebi açısından Anadolu bölgesi en önemli ilim merkezi olsa da, bu fakihlerden bir kısmının Mısır'da yetişmiş olması, o dönemde Mısır'ın da Hanefi mezhebi açısından önemli bir ilim merkezi olduğunu göstermektedir.

Osmanlı devletinin siyasi tarihiyle uyumlu olarak, XVII. yüzyıla doğru, medreselerde ve ilmiye sınıfında da yavaş yavaş bir gerilemenin başladığı kaynaklarda zikredilmektedir.⁶ Ancak bu dönemde te'lif edilen eserlerin sayısına ve niteliğine bakıldığında, klasik dönemde oluşan ilmi birikimin ürünleşinin bu dönemin sonuna kadar ortaya konulmaya devam ettiği de görülmektedir.

Bir fikir olması açısından bu dönemde yaşamış Hanefi fakihlerden bazı-
rını burada vermek istiyoruz:

Hacla ilgili te'lifâtıyla bilinen Hindistanlı Rahmetullah b. Abdullah Sindî (993/1585), Mısırlı Nüreddin İbn Gânim el-Makdisi (1004/1596), *en-Nehru'l-fâik* müellifi Mısırlı Sirâceddin İbn Nüceym (1005/1596), *Tenvîrü'l-ebşâr* sahibi Gazzeli Şemsüddin Muhammed Timurtaşî (1006/1598), Mekkeli Ali el-Kârf (1014/1605), Sadreddinzâde Şirvânî (1036/1627), Bosnalı Hasan Kâfi Akhîsârî Pruşçak (1024/1615), Gânim el-Bağdâdî (1032/1623), Şemsüddin Timurtaşî'nin oğlu Sâlih b. Muhammed Timurtaşî (1055/1645), Dımışklı İsmâil b. Abdülganî Nablusî (1062/1652), Mısırlı Ebü'l-İhlas Hasan Şürünbülâlî (1069/1659), Kadızâdeli hareketinin önde gelenlerinden Üstüvânî Mehmed Efendi (1072/1661), Gelibolulu Şeyhîzâde (1078/1667), Filistinli Hayreddin Remlî (1081/1671), Hibrî Ali Efendi (1083/1672) ve Alaeddin Haskefi (1088/1677) bunlardandır.

Aynı dönemlerde, diğer mezheplerden de önemli bazı fakihler yetişmiştir. Şafii fakihlerden İbn Kasım Abbâdî (994/1586), *Feyzu'l-Kadîr* sahibi Muhammed Münâvî (1031/1622); Hanbeli fakihlerden Merî b. Yusuf el-Kermî (1033/1624) ve Mansur b. Yunus Buhûtî (1051/1641); Maliki fakihlerden Muhammed b. Abdullah Haraşî (1101/1690) ve daha birçok âlim bu dönemde yetişmiştir.

Yine aynı dönemde önemli biyografi, bibliyografya ve ilimler ansiklopedisi müelliflerinin yetişmiş olmaları dikkat çekicidir. Bu isimlerden bazıları şunlardır:

Kırım asıllı Mahmûd b. Süleyman Kefevî (990/1582), Hısım Ali Çelebi (992/1584), Mısırlı Takıyyüddin Temîmî (1010/1601), Taşköprizâde Kemâled-

6 Ayrıntılı bilgi için bkz. Öztürk, Cemil, "Osmanlılar: Eğitim ve Eğitim Kurumları", *DİA*, 33/565-568; İpşirli, Mehmet, "Medrese (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, 28/327-333; Aytekin, Mehmet Ali, *Nuh b. Mustafa'nın "el-Kelîmâtü's-şerîfe fî tenzîhi Ebî Hanîfe" Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, s. 2.

din Efendi (1030/1621), Nev'îzâde Atâî (1045/1635), Hacı Halîfe lakabıyla da bilinen Kâtip Çelebi (1067/1657), el-Külliyyât adlı eseriyle tanınan Ebü'l-Bekâ el-Kefevî (1095/1684) bu önemli isimlerdendir.

B. Hayatı ve Eserleri

"Nuh Efendi" olarak bilinen Nuh b. Mustafa, Amasya'da dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi bilinmemektedir. Tabakât eserlerinde ve bibliyografik kaynaklarda birden fazla nisbeyle anılmaktadır. Kaynaklarda, Anadolu'ya nisbetle "er-Rûmî", Konya'da müftülük yapması sebebiyle "el-Konevî" ve Mısır'a göç etmesi sebebiyle "el-Mısırî" ve Hanefi olması sebebiyle "el-Hanefî" nisbeleri zikredilmiştir.⁷

Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Hayâtı hakkında en geniş bilgiyi, çağdaşı Muhibbî (1111/1699) hicri XI. asır tabakâtına tahsis ettiği *Hulâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşar* isimli eserinde vermektedir.⁸ Muhibbî, Nuh b. Mustafa'nın başta tefsir, fıkıh, usul ve kelâm olmak üzere birçok ilimde döneminin önde gelen âlimlerinden olduğunu, çok sayıda eser verdiğini, güzel ahlak sahibi olup yaygın şekilde tanındığını ifade etmektedir.⁹

Eğitimi Amasya'da tamamlamış ve Konya'da müftülük yapmıştır. Kendisi gibi Amasyalı olan Ömer Paşa'nın Mısır valiliğine atanmasıyla Mısır'a göç ettiği kaynaklarda zikredilmektedir. Ancak bu olayın tarihi ve daha önce Mısır'a gidip gitmediği bilinmemektedir. Mısır'da Kahireli Hanefî fakihî İbn Gânim el-Makdisî'nin (1004/1596) öğrencisi Abdülkerim es-Sûsî'den fıkıh; Muhammed el-Hicâzî'den (1035/1624) hadis ve hadis usulü okumuştur. Özellikle el-Hicâzî'den ders okuduğu göz önüne alınınca, daha önce eğitim amacıyla Mısır'a gittiği ve Ömer Paşa'yla nihai olarak göç ettiği tahmin edilebilir. Ayrıca Hasan b. Ali el-Halvetî vasıtasıyla Halvetî tarikatına intisap etmiş ve hırka giymiştir.

7 Kâtip Çelebi'nin *Keşfu'z-zunûn*'da ve Bağdatlı İsmail Paşa'nın *İzâhu'l-meknûn*'unda Nuh b. Mustafa'ya ait eserler listelenirken bu nisbeler muhtelif şekilde kullanılmıştır. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*'inde ise "el-Konevî, el-Müftî, el-Hanefî" nisbelerini tercih etmiştir. (2/498)

8 Ayrıca "Yusuf Efendi" isimli kişinin, 1154/1742'de Nuh b. Mustafa'nın bir biyografisini yazdığı ve bu yazmanın Kahire'de bulunduğu ifade edilmiştir. (Baysun, Cavid, "Nuh b. Mustafa", *İA*, IX/349). Kehmâle, bu risalenin "Tercemetü'l-Allâme Nuh Efendi" olduğunu ifade etmiştir. (Kehmâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 4/139).

Şenses, bu eser olduğunu tahmin ettiği bir risaleyi Süleymaniye Kütüphanesinde tespit ettiğini ifade etmiştir. (Şenses, Hafsa, *Nuh b. Mustafa ve el-Kelimâtü's-şerîfe fi tenzîhi Ebi Hanîfe İsmi Eserinin Tahlil ve Tahkiki*, s. 4) Bu risalede bazı detaylar olmakla birlikte, diğer kaynaklardaki güvenilir bilgilere aykırı bazı bilgiler de bulunmaktadır.

9 Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 4/458.

Nuh b. Mustafa, 22 Zilkâde 1070 (30 Temmuz 1660) Cuma günü Kahire'de vefat etmiş ve *el-Karâfetü'l-kübrâ* kabristanına defnedilmiştir.¹⁰

Nuh b. Mustafa'nın eserleri incelendiğinde velûd bir alim olduğu görülmektedir. Çalışmalarını belli bir alanla sınırlandırmamış ve çok farklı konularda kitap ve risaleler kaleme almıştır. Fıkıh, kelim, tasavvuf, tefsir, hadis, menâkıb, dil, tarih ve belağat gibi farklı alanlarda yüzün üzerinde eser vermiştir. Kitap çalışmalarının çeviri, şerh ve haşiye niteliğinde olduğu; te'lif ettiği risalelerin ise genellikle kendisine soru olarak sorulan meselelere dayandığı ve dolayısıyla dönemin tartışmalı konularını ele aldığı görülmektedir. Eserlerinin yarısı kadarı fıkıhla ilgilidir; genellikle bir konuyu müdellel olarak ele alan ve müellifin nihai tercihini bildiren risaleler şeklindedir.¹¹

Fıkıh literatüründeki risâleler, günümüzde tek bir konu hakkında yazılan araştırma makalelerine tekabül etmektedir. Risaleler, genellikle gündemdeki çözümlenmesi gereken bazı fıkhi meseleleri ele almak için yazılan, konuyla ilgili farklı görüş ve delilleri değerlendirerek bir sonuca ulaşan ilmi çalışmalardır. Dönemin gündemini yansıtmaları, ilmi yaklaşımın durumunu ortaya koymaları ve ilim çevresi hakkında bilgi vermeleri açısından da kıymetli kaynaklardır.¹²

Nuh b. Mustafa'nın bu tebliğde ele alacağımız *ed-Dürrü'l-münazzam*'ı ve kısmen kendisine atıfta bulunacağımız *el-Kelimâtü's-şerife* isimli çalışması, risale formatında kaleme alınmış eserlerdir. Şimdi bu iki çalışmayı biraz daha yakından tanıyalım.

II. İki Risale: *ed-Dürrü'l-münazzam* ve *el-Kelimâtü's-şerife*

Nuh b. Mustafa'nın Ebû Hanîfe hakkında, birisi menâkıbnâme türünden, diğeri de reddiye türünden iki risale kaleme aldığı görülmektedir.

Bu eserlerden ilki, Ebû Hanîfe'nin menâkıbını özet bir şekilde anlattığı *ed-Dürrü'l-münazzam fî menâkıbi'l-imâmi'l-a'zam* isimli risalesidir. Boyut itibariyle muhtasar sayılabilecek menâkıb eserlerindedir.

Daha önce yazma halinde bulunan bu risale, Murat Şimşek tarafından Türkiye'de bulunan üç yazma nüshasından tahkik edilerek İslam Hukuku Araş-

10 Muhibbi, *Hülâsatü'l-eser*, 4/458-459; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/498; Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/416; Zirikli, *el-A'lâm*, 8/51; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 4/42.

11 Eserlerinin tam listesi ve ayrıntılı tanıtımları için bk. Aytekin, Mehmet Ali, *Nuh b. Mustafa'nın "el-Kelimâtü's-şerife fî tenzihi Ebî Hanîfe" Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, s. 8-22; Seçkiner, *Amasyalı Nuh b. Mustafa'nın Tenzihü'l-İmâm Ebî Hanîfe 'ani'l-türrehâti's-sahife Eserinin Tahkiki*, s. 8-9; Şenses, *Nuh b. Mustafa ve el-Kelimâtü's-şerife fî tenzihi Ebî Hanîfe İsimli Eserinin Tahlil ve Tahkiki*, s. 10-35.

12 Şenses, *Nuh b. Mustafa ve el-Kelimâtü's-şerife fî tenzihi Ebî Hanîfe İsimli Eserinin Tahlil ve Tahkiki*, s. 37.

tırmaları Dergisi'nde yayımlanmıştır.¹³ Şimşek, tahkikte kullanılan nüshaların gayet okunaklı olduğunu bildirmiştir. Tahkik işleminde, nüshalar arasında fark olduğunda, isabetli olduğu düşünülen ibare metne alınmış, diğerleri ise dipnotta belirtilmiştir.

Müellifin Ebû Hanîfe hakkındaki diğer çalışması ise, reddiye türündeki *el-Kelimâtü's-şerîfe fi tenzîhi Ebî Hanîfe 'ani't-türrehâtî's-sehîfe* adlı eseridir. Gazneli Mahmut döneminde yaşandığı iddia edilen bir olaya ve bu hikâyede gündeme gelen 'Ebû Hanîfe'ye göre caiz olan namaz' iddiasına reddiye mahiyetinde kaleme alınmış bir eserdir.¹⁴ Eserin birinci bölümünde, Ebû Hanîfe'yi zemmeden bu hikâyedeki hususlar on yedi başlık halinde değerlendirilmiş ve Ebû Hanîfe'ye getirilen eleştirilere cevap verilmiştir. Eserin ikinci bölümü ise Ebû Hanîfe'nin menâkıbına ayrılmıştır.¹⁵

Esasında bu eserin, Hanefî mezhebinin hadisleri delil kabul etme ve hadislerle amel yöntemine getirilen eleştirilere cevap niteliğinde olduğu söylenebilir. Zira bu konu, Ebû Hanîfe'nin kendi döneminden itibaren gündeme gelmiş ve daha sonraki dönemlerde de diğer mezheplerle yapılan ilmi münazaralarda da sıkça gündeme gelmiştir.¹⁶

13 Şimşek, Murat, "Nuh b. Mustafa'nın (v. 1070/1660) ed-Dürü'l-Münazzam fi menâkıbi'l-İmâmi'l-A'zam Adlı Eserinin Tahkiki Neşri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 19, 2012, s. 417-440.

14 Söz konusu hikâye, İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî'nin (478/1085) Şafii mezhebinin üstünlüğünü ispat sadedinde yazdığı *Müğisü'l-halk* adlı eserinde şu şekilde geçmektedir: (Cüveynî, *Müğisü'l-halk*, s. 83-85) Rivayete göre, Gazneli hükümdarı Sultan Mahmud (421/1030) hadis mütâlaasında bulunurken hadislerin çoğunluğunun Şâfiî mezhebinin teyid ettiğini görür. Merv şehrinde Hanefî ve Şâfiî mezhebi fakihlerini huzurunda toplar. İki mezhepten birini tercih hususunda onlarla istişârede bulunur. Âlimler, sultanın düşünüp tercihte bulunması için, onun huzurunda her iki mezhebe göre iki rek'at namaz kılınması hususunda anlaşılır. Rivayete göre, bu âlimlerden Kaffâl el-Mervezî (417/1026) önce Şafii mezhebine göre güzel bir şekilde iki rekât namaz kılar. Daha sonra ise Ebû Hanîfe'ye göre namazı bozmayacak şekilde iki rekât namaz kılar: Önce tabaklanmış köpek derisini giyer ve bunun dörtte birine necâset sürer. Hurma suyu (nebiz) ile niyet etmeden ve tertibi gözetmeden abdest alarak kibleye yönelir. Farsça olarak tekbir getirir. Ruku etmeden ve ta'dil-i erkâna uymaksızın, horozun başını indirip kaldırdığı gibi yatar ve kalkar. Teşehhüt için oturur. Selama niyet etmeden sesli bir şekilde yellener namazdan çıkar. Sonra sultana hitaben: "İşte bu Ebu Hanîfe'nin namazıdır". der. Bunun üzerine Sultan Mahmud: "Şayet bu Ebu Hanîfe'nin namazı değilse seni öldürürüm. Çünkü dindar olan biri böyle bir namaza asla cevaz vermez" der. Hanefî mezhebi fakihleri buna itiraz ederler. Sultan, Kaffâl'a Hanefî mezhebinin kitaplarını getirmesini, Hristiyan bir kâtibe de kitapların hepsini okumasını emreder. Neticede namazın Hanefî mezhebine göre, Kaffâl'ın anlattığı şekilde caiz olacağı ortaya çıkar. Son devir Osmanlı âlimlerinden Zâhid el-Kevserî (1371/1952) Cüveynî'nin bu eserine *İhkâku'l-hakk bi ibtâlî'l-bâtîli fi Muğisî'l-halk* isimli bir reddiye yazmıştır. Reddiyesinde bu hikâyenin tamamen uydurma olduğunu, ne Kaffâl gibi bir âlimin böyle bir namaz kıldığını, ne de sultanın bir mezhepten diğer bir mezhebe intikal ettiğini söylemiştir.

15 2007-2008 tarihlerinde üç ayrı yüksek lisans tezine konu olmuş olan bu eserin, ilgili bölümü için bk. AYTEKİN, Nuh b. Mustafa'nun "el-Kelimâtü's-şerîfe fi tenzîhi Ebî Hanîfe" Adlı Eserinin Edisyon Kitiği, s. 51-82; SEÇKİNER, Amasyalı Nuh b. Mustafa'nun Tenzihü'l-İmâm Ebî Hanîfe 'ani't-türrehâtî's-sahîfe Eserinin Tahkiki, s. 45-69; ŞENSES, Nuh b. Mustafa ve el-Kelimâtü's-şerîfe fi tenzîhi Ebi Hanîfe isimli Eserinin Tahlil ve Tahkiki, s. 38-59.

16 SEÇKİNER, Amasyalı Nuh b. Mustafa'nun Tenzihü'l-İmâm Ebî Hanîfe 'ani't-türrehâtî's-sahîfe Eserinin Tahkiki, s. 16

el-Kelîmâtü 'ş-şerîfe''nin menakıb bölümüyle *ed-Dürrü 'l-münazzam* mukayese edildiğinde, içerdiği konuların % 60-70 oranında aynı olduğu görülmektedir. *ed-Dürrü 'l-münazzam* daha sistematik ve fasıllara ayrılmış ise de, kısaca *el-Kelîmât'*ın bunun özetinden ibaret olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü diğerinde olmayan bazı nakiller *el-Kelîmât'*ta vardır. İki eserdeki bilgilerde bazı takdim ve tehirere yer verildiği ve kimi ifade farklılıklarının bulunduğu da görülmektedir.¹⁷

Bu bağlamda, daha kısa gibi görünmesine rağmen, *el-Kelîmât'*ta fazladan bulunan bazı bilgiler şunlardır: Bazı tabiun alimlerinin, verdikleri fetvaların Ebû Hanîfe'nin fetvasına muvafık olduğunu öğrendiklerinde buna sevindikleri; Ebû Hanîfe'nin istişare yoluyla ders işlediği ve bu sebeple meclisinde doğrunun ortaya çıktığı; İmam Mâlik'in kendisi hakkında "*Bir adam gördüm, şayet şu direğin altın olduğunu iddia etse delilini getirirdi*" sözü; icma hususundaki hassasiyetinden dolayı, önceki ihtilafları daha sonra meydana gelecek icmaya engel görmediği ve sükûti icmayı kabul ettiği yönündeki bilgilerdir.

el-Kelîmâtü 'ş-şerîfe''nin bazı yazma nüshalarının sonundaki ifadeden, eserin 1041 yılında telif edildiği anlaşılmaktadır. Ancak *ed-Dürrü 'l-münazzam'*'ın telif tarihi meçhuldür. Bu sebeple, eserler arasındaki kronolojik sıra bilinmemektedir. Dolayısıyla *el-Kelîmât'*ın son bölümü yazılırken *ed-Dürrü 'l-münazzam'*'dan bir özetleme ve bazı eklemeler mi yapıldığı; yoksa *el-Kelîmât'*ın sonunda önce tasnifsiz şekilde yazılan menâkıbın genişletilerek ve fasıllara ayrılarak *ed-Dürrü 'l-münazzam'*'ın mı oluşturulduğu tespit edilememektedir.

A. *ed-Dürrü 'l-münazzam'*'ın Muhtevası

Eser, İslam te'lif geleneğine uygun bir şekilde besmele, hamdele ve salvele ile başlamaktadır. Çalışmanın "Ebû Hanîfe'nin menakıbı konusunda bir nebze" olduğu ve bazı dostlarının isteği ile kaleme alındığı ifade edilmiştir. Eserin planı, yedi fasıl ve bir hâtîme olarak belirlenmiştir.

Eseri oluşturan fasıllar ve içerikleri şu şekilde sunulabilir:

1. Fasıl: Ebû Hanîfe'nin nesebi

Bu fasılda, Ebû Hanîfe'nin nesebi hakkında farklı görüşler olduğu, tam isminin Numan b. Sâbit b. Numan b. Merzubân olduğu ve hür Fârisîlerin neslinden geldiği ifade edilmiştir. Ardından, "*İlim Süreyyâ yıldızında asılı olsa bile, Farslı-*

17 Şimşek, Murat, "Nuh b. Mustafa'nın (v. 1070/1660) *ed-Dürrü 'l-Münazzam fi menâkıbı 'l-İmâmi 'l-A'zam Adlı Eserinin Tahkiki Neşri*", s. 419.

ların çocuklarından kimileri mutlaka ona ulaşır"¹⁸ şeklindeki hadis zikredilmiş ve Fârisîlerin arasından daha âlimi çıkmadığına göre, bununla Ebû Hanîfe'nin kastedilmiş olabileceğine işaret edilmiştir.

Ayrıca Ebû Hanîfe'nin torunu İsmail b. Hammad'dan, ailelerinin hiç kölelik geçmişinin olmadığı nakledilmiştir. Yine İsmail b. Hammad, Ebû Hanîfe'nin, babası Sâbit'in yanında Hz. Ali'yle görüştüğünü ve hayır duasını aldığını rivayet etmiştir. Bu rivayeti nakleden Nuh b. Mustafa, bir kişinin çocuklarının aile büyükleri ve dedeleri hakkında vereceği bilgiye güvenilmesi gerektiğini söylemiştir.

2. Fasl: Görüştüğü ve kendilerinden hadis rivayet ettiği sahabilerin sayısı

Nuh b. Mustafa, Hanefilerin ve taassuptan arınmış olan diğer âlimlerin, Ebû Hanîfe'nin bir grup sahabeyle görüştüğünü kabul ettiklerini, ancak bunun sayısında ihtilaf edildiğini, dolayısıyla Ebû Hanîfe'nin tâbiundan olduğunu belirtmiştir.

Müellif, Ebu Ma'ser et-Taberânî'nin bu konuda bir eser kaleme aldığını¹⁹ ve burada Ebû Hanîfe'nin görüşerek rivayette bulunduğu sahabe sayısının yedi olduğunu ifade ettiğini nakletmiştir. Genel kanaate göre, bu sayı altısı erkek biri kadın olmak üzere toplam yedi sahabedir: Enes b. Mâlik (93/712), Abdullah b. Üneys, Abdullah b. Cez' ez-Zebîdî, Câbir b. Abdillâh (78/697), Abdullah b. Ebî Evfâ (86/705), Vâsile b. el-Eska', Âişe bt. 'Acred.

Nuh b. Mustafa, bu fasılda Ebû Hanîfe'nin her bir sahabeden naklettiği bazı rivayetlere yer vermiş, bunların bir kısmının kütüb-i sitte ve diğer meşhur hadis kitaplarından tahririni yapmıştır.

Öte yandan, Ebû Hanîfe'nin sekiz sahabeden rivayette bulunduğunu söyleyenler, önceki isimlere Ma'kil b. Yesâr'ı da eklemişlerdir. Ancak Nuh b. Mustafa, böyle bir rivayete rastlamadığını ifade etmiştir, Ebû Hanîfe'nin dokuz sahabeden rivayette bulunduğunu söyleyen de olmuş, bunlar önceki isimlere Ebû Saîd el-Hudri'yi (74/694) eklemişlerdir. Ebu'l-Berekât Nesefî'nin (710/1310), *Medârikü't-tenzîl* isimli tefsirinde İsrâ suresinde böyle bir rivayete yer vermiştir.

Nuh b. Mustafa, Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinin onun sahabeyle görüşüp görüşmediğini daha iyi bileceğini ve mutaassıb (*müteannit*) kimselerin bu konudaki inkârlarına iltifat edilmemesi gerektiğini söylemiştir.

18 Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 230.

19 Yaptığımız araştırmada bu esere ancak İbn Hacer el-Askalanî'nin el-Mu 'cemü'l-müfhehres'inde rastlayabildik. Buna göre eserin ismi 'Rivâyetü Ebi Hanîfe ani's-sahâbe'dir. (İbn Hacer el-Askalanî, *el-Mu 'cemü'l-müfhehres*, Beyrut 1998, thk. Muhammed Şekûr Meyâdini, s. 272)

Bu fasla genel olarak bakıldığından, fikir kurgusu olarak biraz dağınık olduğunu ve yazıldıktan sonra gözden geçirilmemiş izlenimi verdiğini belirtebiliriz.

Müellif, Ebû Hanîfe'nin sahabeyle görüşmesinde ittifak olduğunu söylese de, bu konu ulema arasında ihtilafıdır.²⁰ Zikredilen sahabenin vefat tarihleri incelendiğinde, bunlardan bir kısmının, Ebû Hanife'nin genel kabul gören doğum tarihinden (hicri 80) önce vefat ettiği anlaşılmaktadır. Bir kısmı ise Ebû Hanife'nin çocukluk ve ilk gençlik yıllarına denk gelmektedir. Bu sebeple, ispat sadedinde nakledilen hadis senetlerinde aradaki râvinin düşmesi (irsâl) ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

Yine Nuh b. Mustafa, bu fasılda nakilde bulunurken bariz bir hata yapmış ve Suyûtî'nin (911/1505) *Tebyîzu's-sahîfe*'sinde, Cemaleddîn Mizzî'den (742/1341) naklen, Ebû Hanife'nin yetmişiki sahabiden rivayette bulunduğunu nakletmiştir. Ancak bu eserde ifade edilenler, sahâbiler değil "tabiun ve sonraki-ler"dir ve sayısı da aslında 75 kişidir.²¹

3. Fasıl: Dönemindeki ve sonraki âlimlerin kendisi hakkında söylediği övgü sözleri

Bu fasılda, Nuh b. Mustafa, Suyûtî'nin *Tebyîzü's-sahîfe*'si ve *Ta-bakâtu'l-huffâz*'ından ve İbn Abdilberr en-Nemerî'nin (463/1071) *Kitabu'l-ittikâ*'sından naklen birçok alim ve zahid kişinin Ebû Hanife hakkındaki övgülerini ve kendisine verdikleri değeri gösteren bazı tutum/davranışlarını nakletmiştir. Burada zikredilen isimler sırasıyla şunlardır: Abdullah b. Mübarek (181/797), Yezid b. Harun (206/821), Şeddâd b. Hakîm, Mekki b. İbrahim, Yahyâ b. Saîd (143/760), Mâlik b. Enes (179/795), İmam Şafî (204/820), Ebû Davûd (275/889), Yahya b. Maîn (233/848), İbnü'l-Medîni (234/848), Amr b. Dinar (126/744?) ve Ebû Yûsuf (182/798).

Müellif bu faslın sonunda, Ebû Hanife'nin hadisçiliği üzerinde de durmuştur. Ebû Hanife'nin hadis ilmindeki birikiminin az olduğu veya hadis konusunda zayıf olduğu gibi iddiaların batıl olduğu ifade edilmiştir. Cerh ve tadil âlimlerinden onu tevsik edici sözler naklederek, onun hadis ilminde mütehasıs olduğu vurgulanmıştır. Rivayet ettiği hadis sayısının nisbeten az oluşunun hadis alanında zayıf olduğu anlamına gelmediği vurgulanmış ve onun birebir hadis rivayetindeki titizliğini gösterdiğine işaret etmiştir.

20 Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunpostalcı, Mustafa, "Ebu Hanife", *DİA*, 9/132.

21 Suyûtî, *Tebyîzu's-sahîfe fi menâkibi'l-imâm Ebî Hanîfe*, s. 19-21.

4. Fasıl: Hocaları ve talebelerinin sayısı ile kendisinden rivayette bulunan büyük âlimler

Nuh b. Mustafa, Hanefî kaynaklardan Ebû Hanîfe'nin hoca ve talebelerinin sayısının ayrı ayrı 4000 kişi civarında olduğuna dair çeşitli rivayetler nakletmiştir. Ardından, bunda şaşılacak bir durum olmadığını, zira Ebû Hanîfe'nin Hz. Peygamber'in zamanına yakın bir dönem olan sahabilerin ve tabiunun büyüklüğünün dönemine yetiştiğini ifade etmiştir. Bu bilgiyi ancak 'kibirli, inatçı, cahil ve hasetçi' kimselerin reddedebileceğini, bu vasıfların ise kişiyi helake götüreceğini söylemiştir. Dolayısıyla, müellife göre, Ebû Hanîfe'nin hoca ve öğrenci sayısı başka hiç kimseye nasip olmamıştır.

Nuh b. Mustafa'ya göre, bu öğrencilerinin içinden en iyileri kırk kişidir ve bunlar icthad edebilecek seviyeye ulaşmış âlim zatlardır. Bunu göstermek üzere, Irak bölgesinin o dönemdeki muhaddisi konumundaki Vekî b. Cerrâh'tan (197/812), Ebû Hanîfe'nin meclisindeki öğrencilerden birçoğunun çeşitli ilimler alanında uzmanlaşmış kişiler olduğu ve bu sebeple Ebû Hanîfe'nin hataya düşmediğine dair tespiti aktarılmıştır.

Nuh b. Mustafa'ya göre, Ebû Hanîfe'nin faziletinin bir başka göstergesi de, kendisinden büyük âlimlerin rivayette bulunmuş olmalarıdır. Müellif, İmam Buhari de dâhil olmak üzere farklı âlimlerden aktardığı bilgilerle, bu durumu ortaya koymaya çalışmıştır. Önde gelen birçok ismin rivayetleri zikredildikten sonra, Hanefî tarihçi Muvaffakuddin el-Harezmi el-Mekkî'den (568/1172), Ebû Hanîfe'den toplam 930 âlimin (*min meşâyihî'l-müslimîn*) rivayette bulunduğunu nakletmiştir.

Fasılın devamında bir farazî fıkıh örneği olarak, maraz-ı mevt halindeki iki kişiden birinin diğerine köle hibe etmesi, diğerinin de aynı köleyi geri hibe etmesi durumunda 1/3 ile sınırlandırma sebebiyle meydana gelecek 'devr' probleminin fihki çözümünün Ebû Hanîfe tarafından nasıl yapıldığı anlatılmıştır.

Bu fasılda, son olarak 'tenbih' başlığı altında, Ebû Hanîfe'nin icthadının tercih edilmesi gerektiği ifade edilerek, bu husus şöyle temellendirilmiştir: Alimlerin çoğunluğuna göre, ümmet bir konuda iki farklı görüş ortaya koyup, bu iki görüş istikrar kazandıktan sonra, üçüncü bir görüş ortaya konulması caiz değildir. Görüşler istikrar bulmadan ise, böyle bir şey ittifakla caizdir. Ebû Hanîfe'nin icthad ettiği dönem, istikrar öncesi döneme tekabül ettiği için, onun icthadları konusunda böyle bir sorun söz konusu değildir. Başka fakihler ise sonraki dönemde yaşadıklarından, çoğunluğa göre onların icthadleri mahalline ulaşmamıştır. İctihad etmesi ittifakla caiz olan kişi, icthad etmesinde ihtilaf olanlara göre daha

faziletlidir. Efdal varken mefdûlü taklid etmemek ulemanın çoğunluğuna göre daha öncelikli (*evlâ*), Cessâs gibi bazılarına göre ise zorunludur (*vâcib*).

5. Fasıl: Fıkıhî tedvin eden ve konularını düzenleyerek fasıl ve bablara ayıran ilk kişi olduğu

Bu fasılda, fıkıhî ilk tedvin eden kişinin Ebû Hanîfe olduğunun yaygın şekilde bilindiği ifade edilmiştir. Nuh b. Mustafa'ya göre, Ebû Hanîfe'yi fıkıhî yazmaya sevk eden husus, âlimlerin ölmesiyle ilmin yok olmasından ve insanların cahil kimseleri takip etmelerinden korkmuş olmasıdır. Zira sahih hadislerde böyle bir durumun gerçekleşeceğine dair uyarılar vârid olmuştur.²²

Fıkıhî konular Ebû Hanîfe tarafından tertip edilirken de önce ibadetlerden taharet ve namaz ile başlandığı; ibadetlerden sonra muamelat konuları ile devam edildiği ve nihayet insanın son durumu olan miras ile de bitirildiği hatırlatılmıştır. Dolayısıyla klasik fıkıh literatüründeki kitap ve bablara yapılan bölümlenme Ebû Hanîfe'ye dayanmaktadır.

Nuh b. Mustafa, *şurût* (hukuki muameleleri ve mahkeme kayıtlarını belgeleme) ilminin öncüsünün de Ebû Hanîfe ve sonraki Hanefiler olduğunu rivayetlerle anlatmaktadır.

Ebû Hanîfe'nin diğer mezhep imamlarından daha önce yaşamış olduğu ve faziletin öncülerde olduğu (*el-fadlu li'l-mütekaddim*) vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, Kudûrî'den (428/1037) şu akli istidlal aktarılmaktadır: “Allah bir kimseye şeriat ilmini ortaya koymayı nasip ettiyse, o kişinin bu konuda isabetli olması gerektiği de açıktır. Zira, Allah şeriatı korumayı taahhüt ettiği ve onu öğrenmeyi ve anlamayı teşvik ettiği halde, bu konuda ilk adımı atanın hata üzere olması imkansızdır.”

Müellif, Tahâvî'nin (321/933), dayısı Müzenî'nin sürekli Ebû Hanîfe'nin kitaplarını mütalaa ettiğini görmesi sebebiyle Şafii mezhebinden Hanefi mezhebine geçtiğini, hadis hafızı ve kadı olan Ebû Ya'lâ el-Halîfî'den (446/1054) aktarmaktadır.

Nuh b. Mustafa, Bâbertî'nin (786/1384) *el-İnâye*'sinden Ebû Hanîfe'nin derlediği mesele sayısının 1.270.000 küsur olduğunu nakletmiş, bazı alimlerin de bunların başlıca meseleler olduğunu, alt detayları ele alan meselelerin sayısız olduğunu belirttiklerini aktarmıştır. Ancak Bâbertî'nin kitabında verdiği sayı hem 1.170.000'dir hem de Bâbertî bu mesele sayısının bütün Hanefilerin ortaya koy-

22 Nuh b. Mustafa'nın naklettiği hadis için bkz. Buhârî, “İlim”, 34; Müslim, “İlim”, 13.

duğu toplam sayı olduğunu ‘ashâbunâ’ diyerek ifade etmektedir.²³ Ancak Nuh b. Mustafa’nın, bütün Hanefilerin ortaya koyduğu gayret ve çalışmaları da Ebû Hanîfe’nin kendine izafe ettiği anlaşılmaktadır. Bu ve başka örnekler, müellifin bilgi aktarımında esnek davrandığını göstermektedir.

6. Fasıl: Mezhebini üzerine bina ettiği temel

Bu fasılda, Ebû Hanîfe’nin kendisinden ve başka kişilerden yapılan nakillerle mezhebinin esasları ortaya konulmuştur. Ebû Hanîfe, görüşlerini öncelikle naslar üzerine bina etmiş, bunlar yoksa sahabe ictihadını ve icmayı esas almış, bunlarda da bir bilgi yoksa rey ve kıyasa müracaat etmiştir. Tabiun görüşlerine uymayı ise zorunlu saymamıştır.

Ebû Hanîfe’nin naslara öncelik verdiğini vurgulayan Nuh b. Mustafa, bunu göstermek için çeşitli nakillerde bulunmuştur. Bunlardan Yûsuf b. Ömer es-Sûfi el-Kâdûrî (832/1423), *Câmiu ‘l-mudmerât ve ‘l-müşkilât* isimli Muhtasar-ı ‘l-Kudûrî şerhinin başında zikrettiği bir olay özellikle dikkat çekicidir:

Burada, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in torunu olan Muhammed Bâkır (114/733 veya daha sonra) ile Ebû Hanîfe arasında geçen ilginç bir diyalog aktarılmıştır: Buna göre, Muhammed Bâkır: “Bana, senin kıyasla hükümler koyduğun ve dedemin sünnetini terk ettiğine dair bazı söylentiler ulaştı” diyerek işin aslını sormuştur. Ebû Hanîfe, durumun böyle olmadığını üç örnek vererek izah etmiştir:

a) Namaz oruçtan daha önemli olduğu halde, adetli kadınlar hakkındaki habere itibar ederek orucun kaza edilmesi gerektiğini, namazın ise kazaya ihtiyaç duymadığını söylüyoruz.

b) Bevl, meniden daha necis olduğu halde, ayet ve habere uyararak, bevliden değil meniden gusül gerektiğini söylüyoruz.

c) Kadın, erkekten daha zayıf ve daha muhtaç olmasına rağmen, biz kardeşlerin mirası konusunda ayete uyararak, kadına değil erkeğe iki hisse veriyoruz.

Nuh b. Mustafa, bunun devamında, Hz. Peygamberin (s.a.) sünnetinin bir devamı sayılabilecek sahabe kavline vurgu yapmıştır. Bir müctehidin sahabe görüşüne uymasının vacip olduğunu; ancak tabiûndan kişileri taklit etmesinin ise caiz olmayacağını şu şekilde izah etmiştir:

a) Kıyas yani akıl yoluyla idrak edilemeyen konularda sahabenin ortak görüşüne uymak ittifakla vaciptir. Kıyasla idrak edilen konularda ise iki farklı gö-

23 Bâbertî, *el-İnâye*, 1/9: (قيل ما وضعه أصحابنا من المسائل الفقهية هو ألف ألف ومائة ألف وسبعون ألفاً ونيف مسألة)

rüş vardır: Kerhî, vacip olmadığı kanaatindedir. Sahabenin kendi arasında ihtilaf ettiği hususlarda ise taklidin zorunlu olmadığı konusunda ittifak vardır.

b) Zâhirü'r-rivâye'deki yaklaşıma göre, tabiûndan olan kişiler, fetva verme konusunda sahabeyle yarışsa bile, bir müctehidin bunların görüşlerini taklid etmesi caiz olmaz. Nâdirü'r-rivâye'ye göre ise, Said b. Müseyyib (94/713), Mesrûk (63/683) ve Alkame (62/682) gibi fetvaları sahabe döneminde yaygınlaşan kişiler bu konuda sahabe hükmündedir; dolayısıyla kıyasla idrak edilemeyen konularda taklit edilmeleri gerekir. Nuh b. Mustafa'ya göre, zâhirü'r-rivâye'deki görüş esas alınır, zira Ebû Hanîfe'nin tabiûnun görüşleri aksine fetvalar verdiği bilinmektedir.

Nuh b. Mustafa, Ebû Hanîfe'nin sünnet bilgisini ve bu bilgiyle amel ettiğini nakiller yaparak vurgulamıştır. Ona göre, Ebû Hanîfe'nin mütevatir ve meşhur hadisle Kur'an'ın neshine cevaz vermesi, mürsel hadisle amel etmesi, mechul [az sayıda rivayeti bilinen] ravinin naklettiği hadisle amel etmesi ve bunları reyin önünde tutması, sünnete verdiği değeri gösterir. Yine mezhepte tercih edilen görüşe göre, âhad hadisi -ravisî fakih olsun veya olmasın- mutlak olarak kıyasın önünde tutması da bu kapsamdadır.

Kur'an ve sünnetteki nâsîh-mensuh konusuna da dikkat çeken Nuh b. Mustafa, sünnetteki nâsîh-mensûhu bilme konusunda Ebû Hanîfe'nin başarısının Hz. Peygamber'in son amelinin tespit yoluyla sağladığını, Saymerî (436/1045) ve Abdülaziz el-Buhârî (730/1330) gibi âlimlerden nakletmiştir.

7. Fasıl: Keskin zekâsı ve takvası

Bu fasılda, Ebû Hanîfe'nin ilminin yanında zekâsı ve zühdü/takvası ile de meşhur olduğu ifade edilerek, bu hususta diğer âlimlerin söyledikleri sözlere ve bazı örneklere yer verilmektedir. Bu bağlamda Nuh b. Mustafa'nın, ilk Hanefî tabakât yazarlarından Saymerî'den (436/1045) naklettiği birkaç söze yer vermek uygun olacaktır.²⁴

Hadîş hâfizlarından Yezid b. Harun'un (206/812) şöyle dediği nakledilmiştir: "Bin tane âlimden ders aldım, bunlar içinde Ebû Hanîfe kadar verâ sahibi olanını ve dilini sakınanı görmedim." Ebu Yusuf ise şöyle demiştir: "İnsanlar arasında Ebû Hanîfe gibi üstün akıl sahibi başka biriyle arkadaşlık etmedim."

Verilen bazı bilgilerin mübalağalı oluşu sebebiyle, bu fasılda risalenin 'menâkıb' yönü daha bariz olarak görülmektedir. Bu bağlamda, Ebû Hanîfe'nin kırk sene boyunca yatsı abdesti ile sabah namazını kıldığı veya tek rekâtta Ku-

24 Bkz. Saymerî, *Ahbârü Ebî Hanîfe ve ashâbil*, s. 41-42.

ran-ı Kerim'i hatmettiği gibi rivayetlere de yer verilmektedir. Ancak Nuh b. Mustafa'nın kullandığı üsluptan, bu bilgilere ihtiyatla baktığı da hissedilmektedir.

Bu fasılda, Ebû Hanîfe'nin gıybetten sakınması ve şüpheli şeylerden kaçınma hususundaki titizliği de ayrıca vurgulanmıştır. Bu kapsamda gündeme getirilen bir konu da, Ebû Hanîfe'nin borç verdiği kimselerin evinin duvarının veya ağaçlarının gölgesinden bile istifade etmekten kaçındığına dair rivayetlerdir. Kudûrî, böyle bir bilginin aslının olmadığını; bir kimsenin evinin gölgesinden veya ışığından faydalanmanın, onun mülkiyetinden faydalanma anlamına gelmediğini ve Ebû Hanîfe'nin bunu çok iyi bilen bir fakih olduğunu ifade etmiştir. Ancak bu bilgi bazı eserlerde yer almaya devam etmiştir. Nuh b. Mustafa, iki durumun birbirine zıt olmadığını, Kudûrî'nin söylediğinin olayın fıkıh ve hüküm boyutunu, diğer naklin ise olayın verâ ve takva boyutunu temsil ettiğine dair bir izahı nakletmiştir.

Ebû Hanîfe'nin takvasına örnek gösterilen bir başka durum ise, sekiz meselede tevakkuf etmesidir. Bu sekiz mesele şunlardır: 1) Çocukları sünnet etmenin kaç yaşında daha uygun olacağı; 2) eşek ve katırım salyasının ve artığının hükmü; 3) meleklerin mi peygamberlerin mi üstün olduğu; 4) nekre olarak gelen *dehr* kelimesinin ne kadar süreye delalet ettiği; 5) hünsâ-yı müşkilin durumu; 6) *cellâle* denilen eti helâl olduğu halde pislik yiyen hayvanların kesilmeden önce ne kadar süreyle özel olarak beslenmeye tabi tutulması gerektiği; 7) av köpeğinin ne kadar süre sonunda eğitilmiş (*muallim*) kabul edileceği; 8) küçükken ölen müşrik çocuklarının cennete mi cehenneme mi gidecekleri meselesi.

Bu sekiz mesele, bazı Hanefiler tarafından manzum hale de getirilmiştir:

(تَمَّانٌ تَوَقَّفَ فِيهَا الْإِمَامُ ... وَقَدْ عَدَّ ذَلِكَ دِينًا مُبِينًا)
 (أَوَانُ الْخِنَانِ وَسُورُ الْحَمَارِ ... وَفَضْلُ الْمَلَائِكَةِ وَالْمُرْسَلِينَ)
 (وَدَهْرٌ وَخُنْفَىٰ وَجَلَالَةٌ ... وَكَلْبٌ وَطِفْلٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ)

Nuh b. Mustafa, mezhep imamının tevakkuf ettiği bu sekiz konuda Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve sonraki Hanefî fakihlerin görüşlerini özet bir şekilde aktarmıştır.

8. Hâtîme

Eserin hâtimesinde, her müslümanın selef-i salihine karşı yerine getirmesi gereken önemli bir vazifesine dikkat çekilmiştir. Nuh b. Mustafa, Haşr suresi 8-10. ayetlerin müminleri üç gruba ayırdığını, bunların;

a) muhacirler,

b) ensar,

c) İslam güçlendikten sonra hicret edenler ve kıyamete kadar bunları güzellikle takip edenler olduğunu ifade etmiştir. Bu üçüncü grubun duası ayette şu şekilde ifade edilmiştir:

رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ

“Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin tutturma! Ey Rabbimiz! Şüphesiz sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin.” (Haşr, 59/10)

Buna göre, mümine yakışan, kendisi için ve önceki müminler için istiğfar da ve hayır duada bulunması ve onlara karşı kısinlikle kin duymamasıdır. Onların hakkını takdir etmek ve onlar hakkında edebe riayet etmek de bu kapsamdadır. Bu niteliklere sahip bir müslüman, ayette üçüncü maddede tavsif edilen kişiler kapsamına girer. Selef-i salihini ve özellikle de müctehid imamları itham etmek ve onların hakkında olumsuz şeyler söylemek ise, ahirette mahrumiyet ve pişmanlığa sebep olacaktır.

B. Eserin Özellikleri ve Değerlendirilmesi

1) Nuh b. Mustafa'nın risalesi, daha önce yazılmış menâkıb türü eserlerden derlenmiş bir çalışmadır. Önceki eserlerden çokça istifade edilmiş, bol miktarda nakiller yapılmıştır. Bu anlamda eser orijinal bir çalışma değildir. Ancak Nuh b. Mustafa'nın döneminde artık menâkıb türü bir eserin başka şekilde yazması da pek mümkün değildir. Müellifin daha fazla tahlil ve değerlendirmeye yer verebileceği düşünülse de, belki bu da menâkıb türünün üslubuna uygun bir yöntem olmayacaktır.

2) Nuh b. Mustafa'dan önceki asırda, yani XVI. yüzyılda Mısır'da yazılmış bazı Ebû Hanîfe biyografi kitapları mevcuttur. Süyûtî'nin (911/1505) *Tebyûzu's-sahîfe*'si, Şâmî'nin (942/1536) *'Ukûdü'l-cümân*'ı ve onun muhtasarı olan İbn Hacer el-Heytemî'nin (974/1567) *el-Hayrâtü'l-hisân*'ı bunların başlıcalarıdır. Nuh b. Mustafa'nın risalesinin içeriği ve kaynaklarına bakıldığında, kendinden hemen önceki dönemde Mısır'da yazılmış bu Ebû Hanîfe biyografi kitaplarından etkilendiği söylenebilir. Bunlardan özellikle Şâmî'nin eseri, risalenin temel kaynağı olarak öne çıkmaktadır.²⁵

25 Bu tespitlerini benimle paylaşan ve Hanefi tabakât literatürü konusunda hazırlamakta olduğu doktora çalışmasını bitirmek üzere olan Arş. Gör. Huzeyfe Çeker'e teşekkür ederim.

ed-Dürrü'l-münazzam'daki bilgilerin bir çoğunun kaynağı bu eserlerdir ancak müellif risalesinde bilgi ve rivayetlerin asıl kaynaklarını vermeyi tercih etmiştir. Bu sebeple, Nuh b. Mustafa'nın bu risalede nakilde bulunduğu birçok klasik kaynak vardır. Hanefi ve genel tabakât/menâkıb türü eserlerinin yanı sıra, birçok fıkıh, hadis ve tarih kitabından da yararlandığı görülmektedir.

Risalede atıfta bulunulan Hanefi biyografi eserleri şunlardır: Sübez-mûnî'nin (340/952) *Keşfü'l-âsâr*'ı; Kudûrî'nin (428/1037) *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*'sinin başında yer verdiği *Nübze min menâkıbi Ebî Hanîfe*'si; Saymerî'nin (436/1045) *Ahbâru Ebî Hanîfe*'si; Mekkî'nin (568/1172) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'si ve Kuraşî'nin (775/1373) *el-Cevâhiru'l-mudîyye* isimli eseri.

Risalede atıfta bulunulan diğer biyografi (tabakât, rical, tarih) eserleri ve diğer alanlardan bazı eserler şunlardır: Buharî'nin (256/870) *Târîh*'i; İbn Abdilberri'nin (463/1071) *el-İntikâs*'ı; Hatîb el-Bağdâdî'nin (463/1071) *Târîhu Bağdâd*'ı; Cessâs'ın (370/981) *Şerhu'l-Câmi'i'l-kebir*'i; Ebû Ya'lâ Halîlî'nin (446/1055) *el-İrşâd*'ı; Kuşeyrî'nin (465/1072) *er-Risâle*'si; Ruknüddîn el-Kirmânî'nin (543/1149) *Cevâhiru'l-fetâvâ*'sı; Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin (710/1310) *Tefsîru'n-Nesefî*'si; Bâbertî'nin (786/1384) *el-İnâye*'si ve Bedreddîn Aynî'nin (855/1451) *el-Binâye*'si ve başka eserler...

3) Nuh b. Mustafa'nın muhaddis yönü bu risaleye olumlu olarak yansımıştır. Eserde, bazı başka kaynaklarda rastlanan Ebû Hanîfe hakkındaki uydurma rivayetlere yer verilmemiştir. Verilen hadislerin kaynaklarının tahriri konusunda titizlik gösterilmiştir. Ayrıca hadis usulü hakkında da bazı bilgilere yer verilmiştir. Mesela 'mechul' ifadesiyle üç farklı kişinin kastedilebildiği ifade edilerek bu ihtimaller açıklanmıştır. Ancak risalesindeki diğer bilgi nakilleri konusunda daha esnek davrandığı ve atıfta bulunduğu eserlerdeki ifadelere bazı tasarruflarda bulunduğu da görülmektedir.

4) Eserde sade bir dil kullanılmış, mukaddime ve hatimede uzunca dua cümlelerine yer verilmiştir. Mısır'da bu risalenin ve öncesindeki menâkıb türü eserlerin yazılmasına ihtiyaç duyulması, bölgede Ebû Hanîfe ve Hanefi mezhebi aleyhinde bir kanaat veya propaganda olduğu ihtimalini gündeme getirmektedir. Nuh b. Mustafa'nın risalenin içerisinde zaman zaman muhatabını insafa davet etmesi ve risalenin hâtimesinde de ilgili ayet gereğince selef-i salihini hayırla anmayı okuyucuya hatırlatması da o dönemde böyle bir olumsuz tutumla karşılaştığının işaretleri olarak görülebilir. Yine bu muhtemel olumsuz tutumların bir sonucu olarak, Nuh b. Mustafa'nın da kendi mezhep imamını savunma konusunda iki ayrı risale kaleme alması da anlaşılır bir durumdur.

5) Risâle, menâkıb türü bir eser olması sebebiyle analiz ve değerlendirmeden ziyade, Ebû Hanîfe'yi savunma ve onun faziletini ortaya koymayı amaçlamış görünmektedir. Bu bağlamda, zaman zaman Ebû Hanîfe'ye ait ilginç söz ve olaylara da yer verilmiştir. Mesela dördüncü fasılda, Ebû Hanîfe'ye ait iki söz nakledilmiştir. "Cevap çoğalır, doğru gizli kalır" (إذا ازدحم الجواب خفي الصواب) sözü bunlardandır. Ebû Hanîfe'ye göre, müstefti kendisiyle amel edebileceği bir cevap bekler. Hâlbuki soru sorulan kişi bir konudaki değişik görüşleri müsteftiye iletirse, soruyu soran ne yapacağını bilemez hale gelir. Bu sebeple muhataba cevaben mümkün mertebe tek seçenek sunulmalıdır.

Aynı fasılda, Ebû Hanîfe'den:

- وراء «لم؟» أسد جاثم) "Niçin sorusunun ardında büyük bir aslan vardır" ve
 - (لولا «لم؟» لصار الناس كلهم فقهاء) "Niçin sorusu olmasaydı, insanların hepsi fakih olurdu" sözleri nakledilmiştir. Ebû Hanîfe, bu ifadeleriyle, bir görüşün gerekçesi taraflarca bilinmeden ve muarızlarınca sorgulanmadan fikhın ve ilmin ortaya çıkmasının mümkün olmadığına dikkat çekmiştir.

Altıncı fasılda, Saymerî'nin naklettiğine göre, Ebû Hanîfe'ye akıllı insanın vasıfları sorulduğunda şöyle cevap vermiştir:

(وللعائل خمس علامات: معرفته لزمانه، وإقباله على شأنه، وطاعته لسلطانه، وتعطفه على جيرانه، وبره لإخوانه)

"Akıllı insanın beş özelliği vardır: Zamanını bilme, devrin konularıyla ilgilenme, sultana itaat etme, çevresindekilere şefkatli olma ve dostlarına iyilikte bulunma."

SONUÇ

İlahiyat araştırmalarında çoğunlukla İslam tarihinin klasik dönemleriyle sınırlı kalındığı ve Osmanlı döneminin sıklıkla ihmal edildiği bir vakıadır. Bu durum İslam fıkhı için de geçerlidir. Osmanlı döneminde fıkıh alanında ortaya konulan eserlerin büyük kısmı halen yazma halindedir ve matbu olanlar dahi yeterince incelenenmiş değildir. Osmanlı döneminin doğru anlaşılması, büyük ölçüde bu dönemde ortaya konan çalışmaların incelenip analiz edilmesine bağlıdır.

Tebliğimize konu ettiğimiz Nuh b. Mustafa, Osmanlı'nın hakimiyeti altındaki Anadolu ve Mısır bölgelerinde yaşamış Hanefi mezhebine mensup bir Osmanlı âlimidir. Özellikle fıkıh ve hadis alanında sağlam bir ilmi birikime sahip olduğu ve mudakkik nitelikte bir âlim olduğu, ortaya koyduğu eserlerinden ve yazdığı risalelerinden açıkça görölmektedir.

Nuh b. Mustafa, muhtemelen Mısır'da yaşadığı dönemde, Ebû Hanîfe hakkında iki eser/risale yazmıştır. Bunlardan *el-Kelîmâtü's-şerîfe* reddiye ve savunma amaçlı iken, bizim incelediğimiz eser olan *ed-Dürrü'l-munazzam* menâkıb türüne aittir.

Nuh b. Mustafa'nın bu eseri kaleme alırken, belli oranda savunma refleksi ile hareket ettiği tahmin edilebilir. Zira büyük oranda Hanefi bir coğrafyadan gelmiş ve Hanefilerin başta Şafiiler olmak üzere diğer mezhep müntesipleriyle birlikte bulunduğu Mısır'da yaşamaya başlamıştır. Zaten menâkıb türünden yazılan eserler, genellikle anlattığı şahsı tanıtmaya, onun meziyetlerini sıralama ve o şahsı yüceltme kaygısı taşır. Bu özelliği Nuh b. Mustafa'nın ele aldığımız risalesinde de bir nebze görmek mümkündür. Ancak yine de aslı olmayan rivayetlere yer vermediği ve daha dengeli bir tutum izlediği görölmektedir.

Eserin, türü ve müteahhir dönemde yazılması sebebiyle sıfırdan bir şeyler ortaya koyması beklenmemelidir. Bu açıdan bakıldığında, ilk dönemde yazılan eserlerin Ebû Hanîfe'yi savunma ve tercih etme amaçlı olarak gündeme getirdikleri gerekçelerin birebir tekrarlandığı, temel argümanların aynı olduğu görölmektedir. Bu gerçek, bize Hanefilerde bir 'menâkıb geleneği'nden bahsetme imkânı vermektedir.

Fıkıh tarihinde menâkıbların ortaya çıkmasının, sadece mezhep çatışmasına/taassubuna ya da fıkhıta duraklama devrine girilmesine bağlamak kanaatimizce mümkün değildir. İnaniyoruz ki, bu alanda yapılacak yeni araştırmalar ve ortaya çıkarılacak yeni yazmalar, konunun çok farklı boyutlarını bizlere gösterecektir. En doğrusunu Allah (c.c.) bilir.

KAYNAKÇA

- Aytekin, Mehmet Ali, *Nuh b. Mustafa'nın "el-Kelimâtü's-şerife fi tenzîhi Ebî Hanîfe" Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008.
- Bâbertî, Ekmelüddin Muhammed b. Mahmud (786/1384), *Şerhu'l-Înâye 'ale'l-Hidâye* (Fethu'l-Kadîr hamisinde), Kahire 1389/1970, I-X.
- Babinger, F., "Nuh b. Mustafa", *Encyclopedia of Islam (New Edition)*, 1995, VIII, 110.
- Bağdatlı İsmail Paşa (1920), *Hediyyetü'l-ârifîn esmâu'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, (nşr. Kilisli Rifat Bilge; tsh. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Avni Aktuç), I-II, Ankara 1951-1955.
- Bağdatlı İsmail Paşa (1920), *Îzâhu'l-meknûn fi'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve funûn*, I-II, Ankara 1947.
- Bursalı Mehmet Tâhir Efendi (1925), *Osmanlı Müellifleri* (Sadeleştiren: Ali Fikri Yavuz, İsmail Özen), İstanbul, ts. (Meral Yayınları), I-III.
- Emecen, Feridun, "Osmanlılar (Siyasi Tarih: Klasik Dönem)", *DİA*, 33/487-495.
- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah el-İstânbûlî (1067/1657), *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-funûn* (nşr. Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge), I-II, İstanbul 1971
- Kehhâle, Ömer Rıza (1987), *Mu'cemu'l-müellifin: Terâcimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut 1414/1993, I-IV.
- Muhibbî, Muhammed Emin b. Fazlullah (1111/1699), *Hulâsatü'l-eser fi a'yânî'l-karnî'l-hâdî 'aşar*, Beyrut ts. (Dâru Sâdır)
- Riyâzîzâde, Abdüllâtîf b. Muhammed (XI. yüzyıl), *Esmâü'l-Kütüb* (nşr. M. Tunçî), Mısır ts. (M. Hancî neşriyatı)
- Saymerî, Hüseyin b. Ali (436/1045), *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*, Beyrut 1985.
- Seçkiner, Mehmet H., *Amasyalı Nuh b. Mustafa'nın Tenzîhü'l-İmâm Ebî Hanîfe 'ani'l-türrehâti's-sahîfe Eserinin Tahkiki*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.
- Sezgin, Fuat, *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)*, I-IX, Leiden 1967.

Suyûtî, Celâleddîn b. Ebî Bekr (911/1505), *Tebyîzu's-sahîfe fî menâkibi'l-imâm Ebî Hanîfe*, Haleb 1428/2007.

Şâhin, Hâşim, "Menâkıbnâme", *DİA*, 29/112-114.

Şenses, Hafsa, *Nuh b. Mustafa ve el-Kelimâtü's-şerîfe fî tenzîhi Ebî Hanîfe İsimli Eserinin Tahlil ve Tahkiki*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2008.

Uzunpostalcı, Mustafa, "Ebû Hanîfe", *DİA*, 10/131-138.

Ziriklî, Hayreddîn (1396/1976), *el-A'lâm: Kâmûsu terâcim*, I-VIII, Kâhire 1954-1959.